

Юлія Дідур

м. Одеса

Структура асоціативного поля ергонімів

Цю роботу виконано у руслі когнітивної ономастики, що потребує використання не лише загальнонаукових та власне лінгвістичних методів, а й специфічних когнітивних методів. Л. Талмі до них відносить такі: інтроспекція значення й структури лінгвальних висловлень, порівняння лінгвальних характеристик різних мов, висвітлення інтеракції мовленнєвих актів та контексту, аналіз записів комунікативних актів щодо змісту повідомлення, вокальних характеристик, міміки, жестів, вивчення корпусів, дослідження лінгвальної поведінки, інструментальні дослідження мозку, симуляція лінгвальної поведінки у штучному інтелекті, експериментальні техніки, зокрема психолінгвістичні асоціативні експерименти.¹ Саме останній метод є провідним у цій розвідці, бо найкращим способом встановити структуру асоціативного поля є проведення асоціативного експерименту, який, на думку Дж. Діза, у своїй модифікації «вільний асоціативний експеримент» завдяки аналізу та синтезу асоціативної реакції на пропонуване слово-стимул дає можливість встановити асоціативне значення аналізованого стимулу.²

Наслідуючи теорію психолінгвістики Р. М. Фрумкіної, наш експеримент мав чотири основні етапи проведення, а саме: формулювання загальної мети дослідника; висування певного набору гіпотез; формулювання гіпотези та виокремлення певних дій, які необхідно експериментально перевірити; формулювання висновків та корегування первісної гіпотези.³ Тож загальною **метою** цієї роботи є встановлення особливостей структури асоціативного поля ергонімів української, англійської та російської мов. **Об'єктом** дослідження було обрано ергоніми на позначення основного законодавчого органу в українській, англійській та російській мовах, **предметом** дослідження – результати вільного асоціативного експерименту. **Матеріалом** дослідження послуговували 300 асоціативних реакцій (по 100 реакцій на кожній з мов), які було отримано у ході експерименту. Через те, що когнітивна ономастика, як і когнітивна лінгвістика взагалі, досліджує «когнітивні структури й процеси, властиві людині як *homo loquens*: системний опис та пояснення механізмів людського засвоєння мови й принципи структурування цих механізмів», це можливо здійснити тільки опосередковано.⁴ Таким чином, асоціативний експеримент є чи не найпотужнішим, одночасно чи не єдиним методом отримання результатів для вивчення ментального лексикону носія певної мови.

---

¹ L. Talmy, *Foreword*, [in:] *Methods in Cognitive Linguistics*, Amsterdam : John Benjamin Publishing Company 2005, p. xi–xxi

² G. Deese, *The Structure of Associations in Language and Thought*, “The American Journal of Psychology” 1967, Vol. 80, №4, p. 646–649

³ Р. М. Фрумкіна, *Психолінгвістика* [Електронний ресурс], Режим доступу: http://royallib.ru/read/frumkina_P/psiholingvistika.html#0

⁴ Е. С. Кубрякова, *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова 1997, с. 53

Під час проведення асоціативного експерименту встановлюється ментальний механізм, завдяки якому відбувається ідентифікація власної назви. О. Ю. Карпенко у своєму асоціативному експерименті виокремила вісім різних типів реакцій на онім-стимул:

1) гіперонімічні реакції, які є класифікаційними або лінівими, тобто це «вихід на гіперонім, до якого можна віднести, на думку реципієнта, слово-стимул»;⁵

2) синонімічні реакції, тобто синоніми, перифрази або прості дескрипції;⁶

3) асоціації, що характеризують «ціле (онім-стимул) через його частини (асоціати)»;⁷

4) асоціації-ознаки, «вказівки на прикмети, ознаки, властивості стимулів»;⁸

5) асоціації, що характеризують частину (стимул) через ціле (асоціат);⁹

6) асоціації суміжності;¹⁰

7) причинно-наслідкові асоціації;¹¹

8) помилкові (чи загадкові) асоціації, які «нібито ніяк не оперті на зміст чи на форму оніма-стимулу ... акцентовано індивідуальні, імовірно підсвідомі асоціації, що увиразнюють “мое” сприйняття оніма».¹²

У своєму дослідженні зоонімних пропріальних одиниць К. Д. Долбіна розвинула та модифікувала цю класифікацію наступним чином: уведено тип асоціатів, що термінується слідом за Б. де Куртене **фонетичними**, тобто такими, що «викликані експонентом оніма-стимулу, а механізмом їх виникнення є лише зовнішня схожість стимулу та асоціата».¹³ Асоціації, що характеризують частину через ціле чи ціле через частину дослідниця об'єднала у єдиний тип **меронімічних** асоціацій, базуючись на аналізі меронімічних відношень О. В. Материнської.¹⁴ Таким чином, класифікація реакцій К. Д. Долбіної обіймає вісім типів:

1) гіперонімічні реакції;

2) суміжні реакції;

3) фонетичні реакції;

4) меронімічні реакції;

5) загадкові реакції;

6) синонімічні реакції;

7) квалітативні реакції;

8) каузативні реакції.

Вважаємо за доцільне, виходячи з результатів нашого експерименту, запропонувати ще один тип реакцій – **символічний**. Нами було вилучено чотири реакції, які, по-перше,

⁵ О. Ю. Карпенко, *Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв*, Київ 2006, с. 306–308

⁶ *Ibid.*, с. 308–310

⁷ *Ibid.*, с. 310–312

⁸ *Ibid.*, с. 312–314

⁹ *Ibid.*, с. 314–315

¹⁰ *Ibid.*, с. 315–318

¹¹ *Ibid.*, с. 318–320

¹² *Ibid.*, с. 320

¹³ К. Д. Долбіна, *Когнітивні аспекти функціонування зоонімних пропріальних одиниць*, Одеса 2014, с. 103

¹⁴ О. В. Материнська, *Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови*, «Мовознавство», № 6, Київ 2013, с. 58–67

не підпадають під запропоновані класифікації, а по-друге, несуть цілком зрозумілий зміст, створюючи яскравий, але відірваний від стимулу образ. Прикладом такої реакції є *зірка на ялинці – світить, але не гріє*, яка створює образ того, що не виконує важливої функції, є важливим, але не є корисним. **Символ** – це «поняття, яке фіксує здатність матеріальних речей, подій, чуттєвих образів виражати (у контексті соціокультурних аксіологічних шкал) ідеальні змісти, які відрізняються від їх безпосереднього чуттєво-тілесного буття».¹⁵ За О. О. Селівановою символ – «естетично канонізована культурно значима концептуальна структура іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери».¹⁶ Вважаємо, що в даному випадку маємо справу як раз з символом, тож реакцію пропонуємо назвати символічною.

Методика проведення нашого вільного асоціативного експерименту складалася з таких етапів: обрання ергонімів-стимулів, відомих всім без винятку носіям мови та здатних викликати потужну реакцію; розробка інструкції, яка б мінімізувала вплив дослідника задля запобігання інтерференції у хід мислення інформантів; відбір інформантів з потенційно схожим асоціативним тезаурусом (вік, освітній рівень, місто мешкання); власне експеримент, який було проведено у письмовій формі; обробка результатів опитування, їх систематизація, класифікація, зіставлення та формулювання висновків.

Ергоніми-стимули, які ми обрали для даного експерименту, це – *Верховна Рада, Parliament, Государственная Дума*. Інформантами послуговували студенти Одеського національного економічного університету та Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, для яких рідними є українська чи російська мови, а також студенти Southbank University, який знаходиться у Лондоні, та для яких рідною є англійська мова.

На український стимул *Верховна Рада* було отримано 65 різних реакцій: *зрада* (7), *гі*но* (5), *бардак* (4), *майдан* (4), *шахраї* (4), *(В)верховна* (3)*зрада* (3), *політика* (3), *Янукович* (3), *базар* (2), *банда* (2), *болото* (2), *депутати* (2), *закон* (2), *ідіоти* (2), *ледарі* (2), *Парламент* (2), *стадо* (2), *Україна* (2), *асиметрія*, *бандити*, *бійка*, *будинок біля Маріїнського Палацу*, *верховна рана*, *влада*, *головотяпи*, *голосування*, *даремність*, *дармоїди*, *зал та скляна стеля*, *збрід*, *зірка на ялинці – світить, але не гріє*, *зло*, *зоопарк*, *зрада України й народу*, *зрадники*, *Кабінет міністрів*, *Київ*, *кнопкодави*, *козлині рога*, *корупція*, *ледачі та свині*, *мене не цікавить все, що стосується політики*, *Микола Азаров*, *місце, куди прагнуть люди для отримання влади*, *морок*, *муд*ки*, *негідники*, *ненавиджу політику*, *обличчя Януковича*, *олені*, *очистити*, *прийняття рішень*, *провокація*, *революція*, *спалити*, *Суспільний договір*, *термітник*, *тупість*, *уроди*, *хаос*, *цирк*, *щось нецензурне та жиром заплиле*, *шоу кукловодів*, *я аполітична*, 450 (кількість депутатів). На англійський стимул *Parliament* отримано 63 реакції: *government* (8), *liars* (6), *corrupt* (5), *corruption* (4), *democracy* (4), *politics* (4), *power* (3), *boring* (2), *control* (2), *election(s)* (2), *Houses* (2), *idiots* (2), *law(s)* (2), *London* (2), *ministers* (2), *MP (member of Parliament)* (2), *responsibility* (2), *Big Ben*, *birds on a metal pole*, *budget*, *collective incompetence*, *constitution*, *controls the masses and keeps the common men poor*, *crooks*, *c*nts all of them*, *fighting*, *fakes*, *false promises*, *George Clinton*, *governance*, *gunpowder*, *Guy Forks (aka Guy Fawkes)*, *high on cash*, *hill*, *I don't know and I don't care*, *law and order*, *lies*, *London Houses of Parliament*, *Margaret Thatcher*, *members of corruption*, *mistrust*, *money grabbers*, *national policy*, *old men*, *owls*, *peo-*

¹⁵ А. А. Грицанов, *Новейший философский словарь*, Минск : Книжный Дом 2003, с. 899

¹⁶ О. О. Селіванова, *Лінгвістична енциклопедія*, Полтава : Довкілля-К 2010, с. 645–646

ple, politic, political gangs, politicians debating issues, representatives, Russia trouble Putin, sc*m, social benefits, society, street, Square, The House of Commons, the place where nation got their rules of general working, untrustworthy, vote, voting, Westminster, where laws are made. На російський стимул *Государственная Дума* отримано 65 різних реакцій: *депутаты (10), правительство (9), законы (8), вор(ы) (4), власть (3), Госдура (3), дураки (3), Жириновский (3), аппарат чиновников, который руководит людьми, болтология, большие толстые дядьки, бояре, всё плохо, высокое здание, Госдума, Государственная Дума РФ и орган власти, деньги, законодательная власть, законодательное собрание, законодательный орган власти, законотворческая деятельность, закон и порядок, идиоты, костюмы пиджачные со значками в петлицах, коррупция, неуважение, лицемерие, красный цвет, Зюганов, ложь, лысая башка какого-то депутата, мечут наши жизни на весы, мозг народа, муд*ки, мысль (Дума же, значит, мыслят, думают), неоднозначная, непрофессионалы, неумные люди, нижняя палата парламента, ничего хорошего, а только сплошная демагогия, образование, обсуждение важных вопросов, одна из двух палат Федерального собрания, овца и стул. А если подумать, то «майдан», орган и власть, официальное заседание деятелей, палата б созыва, парламент, пи*ор*сы, плохое слово, право, приоритет власти, приспособленцы, Путин, сенат, сидит много дядей и говорят ни о чем, собрание для решения вопросов об улучшении жизни россиян, Совет федерации, твари, уб*и, Украина, улей, чернь, черные гранитные стены здания на Охотке, чиновники, чинуши тупые, шлак, отказ от ответа.*

Як можемо впевнитися, кількість різних реакцій у трьох етапах нашого експерименту майже збіглася, що є ознакою певної спільності між ментальними лексиконами інформантів незалежно від їхньої етнічної приналежності.

Як можемо бачити, під час експерименту отримано переважно **гіперонімічні** реакції, часто дерогативного спрямування, наприклад, *бардак (4), політика (3), базар (2), банда (2), стадо (2), влада, зоопарк, цирк; government (8), democracy (4), collective incompetence, sc*m; правительство (9), власть (3), законодательная власть, законодательное собрание, законодательный орган власти, мозг народа, ничего хорошего, а только сплошная демагогия.*

Меронімічні реакції посідають друге місце за кількістю, наприклад, *Янукович (3), Микола Азаров, шахрай (4), депутаты (2), idioms (2); liars (6), politicians debating issues, political gangs, old men, money grabbers, Margaret Thatcher, crooks, idiots (2); депутаты (10), дураки (3), Жириновский (3), красный цвет, Зюганов, Путин, бояре, идиоты, муд*ки, непрофессионалы, черные гранитные стены здания на Охотке.*

Синонімічні реакції в українській та російській частинах експерименту часто є подібними до фонетичних (мається на увазі подібність слів *рада, зрада* та *рана, дума* та *дура*), але інформанти вклали у свої реакції сучасне суспільне відношення до названої установи, тому семантика у наданих реакції переважає фонетичну подібність. Наводимо приклади вилучених меронімічних реакцій: *(В)верховна (3)зрада (3), зрада (7), верховна рана; Houses (2), London Houses of Parliament; Госдура (3), Госдума, Государственная Дума РФ и орган власти, парламент.*

Каузативні реакції посіли четверте місце, причому слід зауважити, що сюди відносяться як причинно-наслідкові зв'язки діяльності установ, чиї назви робиться спроба проаналізувати, так і ті дії, які на думку інформантів слід здійснити щодо зазначених установ, наприклад: *бійка, голосування, очистити, спалити; vote, social benefits, fighting, controls the masses and keeps the common men poor; законотворческая деятельность, мечут наши*

жизни на весы, обсуждение важных вопросов, мысль (Дума же, значит, мыслят, думают).

Реакції **суміжності** обіймають феномени, певним чином дотичні до слів-стимулів, але які функціонують, так би мовити, паралельно до них. Скажімо, *Кабінет міністрів* є іншим органом влади, виконавчої у цьому випадку, або *Big Ben* є дзвоном годинника на башті Єлізавети, яка у свою чергу є частиною архітектурного комплексу Вестмінстерського палацу. Прикладами зазначеного типу реакцій є такі: *Кабінет міністрів*, *Майдан* (4); *Big Ben*, *George Clinton*, *Guy Forks (aka Guy Fawkes)*, *Russia trouble Putin*; *Совет федерации*, *сенат* (*Российская гос. Дума, ассоциируется у меня с Римским сенатом Цезаря*), *Украина*.

Квалітативні реакції у чистому вигляді не є частотними у нашому експерименті (зазначимо, що багато реакцій склалися зі слів, що мають емоційно-оцінне значення, але ці реакції класифіковано за іншими типами). Прикладами такого типу реакцій в нашому експерименті є наступні: *щось нецензурне та жиром заплило, ледачі та свині*; *boring* (2), *high on cash*, *untrustworthy*; *всё плохо, неоднозначная, неумные люди*. Всі без винятку квалітативні реакції мають пейоративне забарвлення, що є показником суспільної оцінки діяльності законодавчих органів у трьох країнах.

Символічні реакції, які було вилучено в респондентів, такі: *обличчя Януковича, зірка на ялинці – світить, але не гріє*; *birds on a metal pole (the Parliament of birds was the name of a book of poetry, I guess... (In fact the book is called "The Parliament of Fowls") Well, the birds are arranged in lines, sitting on metal perch, just as people in parliament sit in rows.)*; *палата 6 созыва*. Учасник англomовного етапу експерименту навів свої роздуми щодо обраної реакції, що значно полегшує її розуміння та класифікацію. Російськомовний інформант своєю реакцією поєднав назву повісті А. П. Чехова «Палата № 6» та традиційний спосіб номінування номеру скликання законодавчого органу. Накладання цих двох цифрових показників призвело до появи іншого, нового змісту, великою мірою саркастичного.

Загадкові реакції є суто індивідуальними, тобто для власника ментального лексикону такі реакції є цілком логічними, бо вони пов'язані з особистим досвідом. Для експериментатора точно розшифрувати такі реакції не виявляється можливим. Прикладами загадкових реакцій у нашому експерименті є наступні: *асиметрія*, *козлині рога*; *street*; *овца и стул. А если подумать, то «майдан»*. Можливо зробити певні припущення щодо того, що міг мати на увазі інформант, але підтвердити чи спростувати такі припущення можна лише після додаткового обговорення цього питання з учасником експерименту, що не передбачається методикою його проведення.

Фонетичні реакції повністю відсутні у цьому експерименті, бо цей тип реакцій є певною мірою вербальною грою, яка з'являється тоді, коли в реципієнта або відсутні знання щодо денотата, або відсутнє бажання сконцентруватись. Очевидно, що обрані ергонімі-стимули є добре знаними носіям мов, які досліджувалися, та досить потужними, щоб викликати серйозну асоціативну реакцію.

Відмови від надання реакції було вербалізовано наступним чином: *мене не цікавить все, що стосується політики, ненавиджу політику, я аполітична*; *I don't know and I don't care*; у російському етапі експерименту один інформант відмовився від відповіді без роз'яснення причин.

Таблиця 1

Співвідношення типів реакцій

Тип реакції	Верховна Рада	Parliament	Государственная Дума
Гіперонімічні	38	37	29
Меронімічні	28	30	46
Синонімічні	11	4	10
Каузативні	7	9	4
Суміжні	6	7	3
Квалітативні	3	10	4
Символічні	2	1	1
Загадкові	2	1	2
Фонетичні	0	0	0
Відмова	3	1	1
Всього	100	100	100

В усіх трьох випадках переважають гіперонімічні та меронімічні реакції, за допомогою яких інформанти намагаються пояснити, що є денотатом для слова-стимулу, або частиною чого він є чи з чого складається. Ще однією спільною рисою є відсутність фонетичних асоціацій в усіх етапах експерименту, що можемо пояснити добрим знайомством з ергонімами-стимулами. Нечисленні загадкові реакції вказують на те, що пропонувані слова-стимули рідко викликають індивідуальні, особисті асоціації через свою загальносоціальну вагу.

У подальших розвідках планується продовжити вільний асоціативний експеримент на ширшій базі ергонімів-стимулів, а також співвіднести отримані результати з асоціативним гештальтним ядром кожного зі стимулів.